

A. Caferođlu

III. BEYNELMİLEL TOPONYMİE VE ANTHROPONYMİE KONGRESİ [15-19 Temmuz 1949]

Mevzuunun genişliği dolayısıyla, bir çok ilim şubelerinin yakın yardımına muhtaç bulunan Toponymie ve Anthroponymie, aslında, umumî lisanîyatın, ayrılmaz bir parçası, hatta bir bölümüdür. Dilcilerin ihmali yüzünden, ilgili bulunduğu, muhtelif ilim şubelerince araştırılmaya başlanınca, müstakil bir bilgi şubesi olma temayülünü göstermiş ve nihayet Fransız bilginlerinden *Auguste Longnon* tarafından istiklâliyeti ilân ve Belçika bilginlerinden *Codefroy Kurtt* tarafından «toponymie» adile vaftiz edilmiştir. Münakaşayı mucib ve alışkın olmayanlar için bir nevi «Barbarizm», sayılabilecek olan bu vaftiz ad, memlekete göre başka başka ıstılâhlarla ifade edilmiş, hattâ bazılarınca, sadece «*Toprak dili*» dahi denilmesi uygun görülmüştür.

Takriben 1888 yılından itibaren bahis konusu olan *Toponymie ve Anthroponymie*, oldukça geniş bir ilim muhiti vücade getirmiş ve bugün diğer ilim şubeleri gibi, Üniversitelerde müstakillen kürsü halinde okutulmaktadır. Genç bir ilim olmasına rağmen - ki bu vasıf bütün lengvistik disiplinlerine şamildir - kısa bir bocalama devresi geçirdikten sonra, 1988 yılı temmuzunda Paris'te birinci, 1947 temmuzunda gene Paris'te ikinci ve nihayet 1949 temmuzunda Bruxelles'de üçüncü beynelmilel kongresini idrakle, büsbütün bir ilim disiplini olarak, daha toplayıcı bir ad olan «onomastique» ilimleri, adıyla meydana çıkmıştır.

Bir nevi mevzii mahiyet taşıyan birinci ve ikinci kongreler, milletler arası olmaktan ziyade, on - onbeş Avrupa memleket bilginlerinin tanışma ve danışma yeri olmuş, nihayet son üçüncü 1949 Bruxelles kongresi gerçek bir beynelmilel kongre karakterini almıştır. Bu kongreye, Rusya, Almanya, bazı garp ülkeleri, İran, Afganistan ve Bulgaristan, hariç olmak üzere aşağı yukarı bütün dünya milletleri iştirak etmişlerdir. Aşağıdaki devletler delegeleri, kongrede yer almışlardı : Arjantina, Avusturya, Brezilya, Belçika, Bulgaristan, Danimarka, İrlanda, İspanya, Finlandiya, Fransa, Kanada, İngiltere, Yunanistan, Hindistan, Mısır,

İzlandiya, İtalya, Lüksemburg, Hollandiya, Norveç, Filistin, Polonya, Portugaliya, İsviçre, İsveç, Amerika, Cenubî Afrika İttihadı ve Türkiye.

Bu suretle dünya milletleri sempatisini kazanmış olan Toponymie ve Anthroponymie kongresine Türkiye adına, arkadaşım Profesör Ali Tevfik Tanoğlu ile benim de katılmış olmam kongre başkanı Prof. H. J. Van de Wijer'in de itiraf ettiği vechile, kongreye tamamen başka bir renk vermiş oldu. İslâm - Şark devletlerinden bazılarının, Avrupa bilginlerince temsili yanında, Türkiyenin iki Türk bilgini ile temsili, pek tabii olarak gözden kaçamıyacak kadar önemli bir hususiyet taşımakta idi. Onomastique ilminin babası sayılan *Albert Dozat* ile kongre başkanı Van de Wijer'in ikinci başkan I. Herbillon'un ve Louvain Üniversitesi profesörlerinden Romanyalı Sever Pop'un, bizimle yakından ilgilenmeleri, memleketimiz adına, cidden iftihar duyacak kadar, büyük olmuştur. Vaktinde iştirakimizi bildirmemekten mütevelliit, zamanında kurulmuş olan merkez komitede Türkiyeye yer ayrılmamış olması gibi, tamamen bize ait olan kusur, adlarını yukarıda hürmetle anacağım âlimler teşebbüsile, umumî toplantılarda, biz Türkiye mümes-sillerine en ön sırada yer ayrılmış olmakla, bertaraf edilmiş oldu.

Kongre 15 Temmuz saat 10 da Belçika İlimler Akademisi salonunda, Belçika Kültür Bakanlığının da iştirakiyle, Van de Wijer tarafından açıldı. Kısa bir nutukla kongrenin önemini belirten başkan, 25 muhtelif Üniversite ile 15 Akademinin, ve muhtelif ilim kurullarının kongreye katıldıklarını ve bu arada Türkiyenin de aynı kongreye katılmasıyla duyduğu memnuniyeti, sarahatle ifade ederken, teşekkürlerini sunmayı da unutmadı.

Meslek itibariyle kongreye iştirak edenlerin yarısını dilci ve filologlar, diğer yarısını da coğrafyacılara ile kültür tarihçileri teşkil etmekte idiler. Nedense en zayıf temsil edilen tarih olmuştur. Tezler arasında tarihe temas edenler adetâ yok gibi idi.

Müstakil bir seksiyon haline getirilmemiş bulunan Türk *onomastique*'i, kongrede biraz aşağıda yayınlanan ve 18 Temmuzda *Toponymie, Questions générales et méthodologiques* seksiyonunda okunan: *Le parallélisme de la constitution sédantaire et nomadique dans la nomenclature toponymique turque* adlı tezime, arkadaşım Ali Tevfik Tanoğlu'nun sunduğu *Renklere göre Türkiye Toponimleri* adlı etüdile temsil edilmiştir.

Bu iki tez dışında Türk toponymie'sini dolayısıyla yakından ilgilendiren bir kaç tez daha vardı. Bu arada genç İsviçreli Joh. Hubschmid'in *Das Baskische und der Vorindogermanische Wortschatz eur-*

päischer Sprachen adlı Bask diline ait tezi, bu dilin Altay dilleri ile Türkçeden de bazı toponimler aldığını tesbit etmekte idi. Bu bilgine göre, bazı toponyme Bask'lara, telâffuz ve hattâ asılları itibariyle Türkçeden geçmiş bir durumdadır. Mevzuu o kadar da inandırıcı delillerle açıklayamayan bu tez, haklı olarak, itirazları mucip oldu. Fransız bilginlerinden birisi, mevzuun tek tarafı mütalea edilemeyeceğini ve millî bir görüşle herkesin bu mevzuu kendi milletine mal edebileceğini ileri sürdü. Diğer bir Fransız bilginince iyi karşılanmayan bu itiraz, yeni bir münakaşaya zemin hazırlamış oldu. Nihayet bir kardeşi İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi profesörlerinden bulunan Sorbonne Üniversitesi profesörlerinden *Pierre Fouché*, ele alınan mevzuun o kadar da kolayca hal edilemeyeceğini ve mevzuubahis toponymlerin, antropoloji bakımından da tesbit edildiği üzere, doğrudan doğruya Türk dünyasının anavatanı sayılan eski Orta-Asya sahasında aranılması gerektiğini ve haddizatında mezzubahis toponymelerin bu Türk diyarında türediğini ileri sürdü. Profesör *Pierre Fouché*'nin pek yerinde olan bu müdahalesi, kendisinin başkan bulunduğu *Toponymie pré-Indo-Européenne et pré-Romaine* seksiyonunda, bir nevi türklük lehinde tezahürat mahiyeti taşıyan, oldukça sempatik bir hava yarattı. Profesör S. Pop'un *Les problèmes de la toponymie et de l'anthroponymie roumaines* adlı tezinde de, Romanya hâs adları içerisinde bir çoklarının menşeci Türkçeden alındığı belirtildi. Fakat, türkoloji bakımından en çok bizi ilgilendiren Romanyalı A. Decei'in *Toponymie turque de la Roumanie* adlı tezi oldu. Bu bilgin, Romanya toponymiesi üzerinde eski Türk kabîle ve uruk göçlerinin büyük bir tesiri olduğunu ve bunlardan Alanlar'ın, Oğuzlar'ın, Peçeneklerin bu saha ağızlarında bir çok yadigârlar bıraktıklarını tesbitle, Romanya toponimleri arasında *kobuz* kelimesinin de yer aldığını açıklamıştır. Aynı derecede türkolojiyi, yakından alâkalandıran Finlandiya bilginlerinden J. Kalima'nın *Die Struktur der russischen Ortsnamen fremden Ursprungs* adlı tezi olmuştur. Bu bilgin, Rus dili ile izah edilemeyen bir sürü toponimler üzerinde durarak *Argut*, *Mugut*, *Surgut*, *Çışut*, *Marut*, *Revut* gibi kelimelerin menşeci hakkında bir fikir ileri sürülemeyeceğini, fakat dikkatle gözönünde tutulması gerektiğini açıkladı. Bunun üzerine aramızda ufak bir münakaşa baş göstermiş oldu. İleri sürülen kelimeler menşeci hakkında müellifçe herhangi bir *hypothèse* yollu izahın dahi mevcut olmadığını anlayınca, kendisince meçhul sayılan bazı kelimelerde, eski Türk ve Moğol dillerinin de, herhangi bir surette, hissesi olabileceğini açıkladım. Hattâ *Argut* kelimesinin sonundaki -t sadasının, cemi eki olarak, Moğulcadan alınmış olabileceğini ve kelimenin aslında *Argun*'dan doğmuş telâkki

edilebileceğini ileri sürdüm. Maalesef tez sahibi meseleyi sükûtle kapatmayı tercih etti.

Kongrenin coğrafya bakımından ele aldığı mevzuları arkadaşım Ali Tevfik Tanoğlu takip etmekte idi. Mısır toponymie ıstılâhları üzerinde duran, Kahire Fransız Arkeoloji Enstitüsü Müdürü Kuentz'in *Stratification dans la toponymie et l'anthroponymie égyptiennes actuelles* adlı tezinde, benim tesbit etmiş olduğum Türk toponomisi ıstılâhlarıyla müşterek bazı noktaların bulunduğunu müşahede ettim. Bu suretle Arap toponymlerinin kuruluşuyle Türk toponymleri kuruluşu gelişmesinde, müşterek merhaleler mevcut olduğu meydana koyulduğu gibi, Türkçe sada kaidelerinin Mısır toponymleri vücade gelmesinde müessir olduğu da, açıkça belirtilmiş oldu. Böylece III. Beynelmillel Toponymie ve Anthroponymie kongresinde, Türk dünyasına ve türko-lojiye temas eden takriben yedi tez okunmuş oldu.

Toponymie ilminin Belçikada durumunu, kongre üyelerine göstermek ve tanıtmak gayesiyle, Louvain Üniversitesi, Onomastique Enstitüsünde açılan sergi, ayrıca dikkatimizi çekmiştir. Enstitü Müdürü *Van de Wijer*'dir. Oldukça zengince bir kütüphaneye malik olan bu Enstitü kütüphanesinin sergisinde Türkiye araştırmaları: beraberimde götürdüğüm 7 ciltlik Anadolu Diyalektoloji'sine ait eserlerimle, Prof. Ziyaettin Fındıkoğlu'nun iki broşüründen ve Ahmet Refik'in Anadolu âşiretlerine ait bir tetkikinden ibaret olmuştur. Bu arada yayınlarımızla ilgili bulunan Kuentz; benim bir eserimde gördüğü «Güneş Duası»nın, Arap dünyasında da mevcut olduğunu ileri sürdü. Diğer milletlere ait eserler, çok zengin malzeme ile teşhir edilmiş idi. Sergide toponymie ile beraber muhtelif milletler dialektolejisine ait zengin külliyatlar da mevcut idi.

Kongre üyeleri şerefine tertip edilen bir çay ziyafetinde Belçika Kültür Bakanı ve Belçika Kraliyet toponymie ve dialektoloji komisyonu kurucusu bulunan *M. C. Huysmans*'a takdim edildik. Prens Sabahattin'in arkadaşı ve dostu bulunan Bakan, eskiden beri bizim «Orta oyunu» ile alâkadar olmakta, şimdi ise Türkiye tarihini tetkik etmekte olduğunu söyledi. Memleketimize karşı yakın bir alâka gösteren sayın Bakan, ülkemizin bugünkü durumuna dair bazı sualler sorarak, kongreye iştirakimizi sıcak bir himaye ile karşıladı.

Kongrede okuduğum rapor umumî Türk toponymisi bünyesine ait olup, daha fazla, göçebe ve yerleşik Türk kavimlerinde aynı bir toponymimin, tezahürüne aittir. Aynen aşağıya alıyorum.

Oturumlarına katılmakla şeref duyduğum III. Beynelmîlel Toponymie ve Anthroponymie kongresini, delegesi bulunduğum İstanbul Üniversitesi adına, hürmetle selâmlarım. Bu arada, dünya onomastiğinde, Türk dünyasının kendine mahsus muayyen bir hissesi olduğu halde, kongremizin mevzuatında, Türkoloji gibi mühim bir ilim şubesine ayrı bir yer ayrılmamaktaki ihmale, teessüf etmekten de kendimi alamıyacağım. Mamafih, bu zühulün, her şeyden evvel, beynelmîlel sahaya çıkışının III. dönüm noktasını, bugünkü kongresiyle idrak eden sahamızın, sırf, genç bir ilim şubesi oluşundan ileri geldiğine inanmakla müteselli oluyorum. Ümit ederim ki, bu ilim sahasının bundan sonraki beynelmîlel çalışmalarına, Türk meslekdaşlarımızın daha yakından katılmaları ile, bu gibi tesadüfî ihmaller, hem ortadan kalkmış, hem de bu zevkli saha yeni elemanlar kazanmış olacaktır.

Bugün Türkiyemizde, Toponymie ve Anthroponymie sahası, bir çok değerli Avrupalı meslekdaşlarımız yanında, Türk bilginlerince de ele alınmış bir durumdadır.

Fakat, takdir edersiniz ki, Türk âlimleri, tarih boyunca mütemadî bir surette harekettten çekinmeyen ve bugün bile, üç dünya kıtasına alabildiğine yayılan, muazzam Türk dünyasının onomastik bünyesi üzerindeki çalışmalarında, diğer yabancı meslekdaşlarına nisbetle, çok zor bir durumda bulunmaktadır. Bu yetmiyormuş gibi, üstelik bir de, bugünkü şartların doğurduğu engellerin de gözönünde bulundurulması lâzımdır. Hele, Türk kültür ve sosyal müesseselerinin kuruluşunda tesiri müsellemlen olan, yerleşik ve göçebe hayat tarz ve şartlarının, Türk devlet hayatının ayrılmaz birer unsurları oluşu, Türk toponymiesi nomenklâtüründe, adetâ cihan milletleri onomastiği ile ilgili bir durum doğurmuştur. Bahusus ki, Türkün hususî ve orijinal telâkkisi ile sosyal hayat tarzında, tarih boyunca, Türk devletlerinin komşuluğunda veya siyasî münasebette buldukları yabancı millet ve kavimler telâkkisi ve medeniyet izleri de kolayca yer bulmuştur. İşte ben de bugün, yüksek huzurunuzda, Türk toponymiesi nomenklâtüründe tarih boyunca iki birbirine zıt, yerleşik ve göçebe Türk medeniyetleri izlerinin nasıl birbirleriyle bağdaşdığı üzerinde, ana hatları ile, durmaya çalışacağım.

Bu bakımdan Türk toponymiesi nomenklâtürü, Türk dünyası için, özel bir karakteri haizdir. Çünkü Türk anavatanı ve beşeriyetin beşiği sayılan Orta Asya, aynı zamanda, ilk Türk toponymiesinin doğmasına zemin hazırlayan bir saha olmuştur. Burası, eski tarihî devirlerde, bir çok yeni yeni milletlerin geçit ve taşma sahasını teşkil etmekle, bir çok siyasî ve etnik adlandırılmalara da şahit olmuştur. Bu yüzden, mütemadî bir surette değişiklikler geçiren Orta Asya onomastique'nin,

hangilerinin kaybiyle yenilerinin vücade geldiğini veya hangi bir etnik bünyenin birleşmesiyle yeni bir adın türediğini birbirinden ayırt etmek zordur. Halbuki bu, sahanın en mübrem meselelerinden birini teşkil etmektedir. Bilginlerin, haklı olarak, dikkat nazarını celbeden bu Orta Asya meseleleri ile bu sahanın bir çok eski ve yeni seknesi hakkında, oldukça geniş ve zengin bir edebiyat vücade getirildiği halde, maalesef, aynı sahanın asıl sakinleri bulunan Türkler hakkında, bilhassa toponymie ve anthroponymie bakımlardan, önemle üzerinde durulabilecek ciddî araştırmalar, henüz vücade getirilememiştir.

Bununla beraber, en eski Türk devletlerine ait elimize geçen vesikalara bakılırsa, tarih sahnesine çıkan Türkler, göçebe bir devlet hayatını yaşamış ve yaşatmıştır. Örfi esaslar üzerine kurulan ve aşiretler arasındaki münasebetleri tanzim eden bir çok devlet teşekkülleri, şüphesiz, Avrupalıların anlayabildikleri devlet hayatı tarzından farklı olmuştur. Çünkü, göçebe hayatın doğurduğu yaşayış şekli, bir çok yeni yeni etnik birleşmelerin doğuşuna sebep olmuştur. Bunlar, içlerine aldıkları unsurlara ve asılı buldukları şartlara göre, başka başka adlar almaktan çekinmemişlerdir. Bunlarda, yani göçebe halklarda, sosyal bünyenin ana ülitesini, en küçük bir birlik mahiyetinde olan *süyök* yani kemikle *klan* teşkil etmiştir. Her ikisi aynı derecede olmakla beraber, hayatta daima birbirinden ayrılmakta idiler. Her bir göçebe, bu iki teşekkülü esas saymakla beraber, menşe meselesini en önemli bir mesele olarak gözönünde bulundurmakta idi. Bu yüzden *süyök*'e mensup olan kendisini *klan*'a mensup olandan ayırt etmeği lüzumlu görmekte idi. Zira, sosyal bünye bakımından, *süyök* müşterek bir menşe ve ecdattan inen fertlerin birleştiği bir ünite olduğu halde, klan bilâkis, siyasî, içtimaî, ve ekonomik esaslar üzerine kurulmuş bir teşekkül mahiyetinde idi. Birincisi kapalı bir muhit haricine çıkmayan zümre, ikincisi kolayca değişen ve hattâ ortadan kalkan bir teşekkül idi. Her ikisinin birleşmesi ile, daha kuvvetli ve idarî kıymeti haiz yeni *aymak* adını alan tribü vücade gelmekte idi. Göçebe hayat şartları içerisinde daha geniş salâhiyeti haiz bulunan bu yeni teşekkülün, kendine mahsus, müşterek bir geleneği, müşterek bir dili, hattâ müşterek bir geyim tarzı mevcut idi. Tabii olarak, her kabîlenin müstakil bir de adı vardı. Siyasî vaziyete göre birleşir ve dağılırdı. Kabîle, bazan büyük bir federasyondan vücade gelirdi; bazan da, büyük bir klanın idarî hâkimiyetini kabul ederdi. Bu takdirde, yeniden tamamiyle yeni bir ad altında, birleşik bir klanlar koalisyonu vücade gelmiş oluyordu.

Bu kabil klanlar birliği, Türk onomastiğinde esas kabîle adı yanında bir de koalisyon'a girenlerin sayısını belirten rakamlar ilâvesiyle

ifade edilmekte idi. Meselâ: *Tokuz Oğuz, Tokuz Tatar, Üç Kırıkân, Otuz Tatar, On Uygur* gibi. Bunların vücade gelmesiyle, bozkırlarda yeni *ulus* yahut *il* adı altında göçebe bir devlet kurma sistemi de vücade getirilmiştir ki, bunlar ekseriya, birbirinden farklı etnik birlikler kompleksinden tereküp etmişlerdi.

Lâkin, seyyar bozkır hayat şartlarına bağlı kalan *tribü, ulus, il* teşekkülleri *kemik* ve *klan* birliklerine nisbetle daha az sağlam ve sabit idiler. Bunların istikrarı, her şeyden evvel, gündelik hayat ihtiyaçlarına bağlı bulunmakta idi. Zaruret icabı, ansızın toplanılır ve dağılır idi. Mütemadî değişmeler *il, ulus* ve *tribü*'nün en karakteristik bir vasıf halini almıştı. İşte tarihin, göçebe imparatorlukların en büyüklerinden birini, Orta Asya sahasında kurmağa memur ettiği Türk devletinin toponymie nomenklâtüründe, bir tarattan sabit süyök'le klanın, bir taraftan da seyyar ve değişen kabîle, il ve ulusun medenî ve içtimaî onomastik izlerinin birleşmesine ve bağdaşmasına yol açmıştır.

VI — VII. asırlar arasında Tukiyu adıyla kurulan bu devletin hayatı, bize kadar gelen Türk âbidelerinde, açıkca tasvir edilmektedir. Bu devlette mutat hayat, tabii şartlarını muhafaza ettiği müddetçe göçebeler arasında, bizim bu günkü anlayışımız çerçevesinde, büyük bir siyasî kavim ittihadına o kadar da lüzüm görülmemekte idi. Lâkin, fevkalâde haller zuhurunda, bilhassa dış düşmana karşı kabîleler arasında, derhal bir birleşme vücade getirilerek, idare, hanlara veya kabîle reislerine intikal etmekte idi. Vaziyet böyle iken, elimizdeki muhtelif, Çin ve bilhassa Türk kaynaklarına bakılırsa, bu devlet, yani Gök-Türk devleti ahâlisi, hem yerleşik hem de göçebelilerden mürekkep olmuştur. Bunu, aşağıdaki siyasî bir çıkış, bütün çıplaklığı ile meydana koymaktadır.

Netekim günlerden birgün, memleketin vücudunda baş gösteren dış tehlikeye karşı, siyasî bir vahdet vücade getirmek isteyen han, ahâlisine birleşmesini emreylemiştir. Bu emir üzerine, âbidelerde tasrih edildiği üzere: *balık*'taki halk, yani şehir ahâlisi, derhal dışarıya, dağdaki ve ormandaki ahali de şehre inerek birleşmişlerdir. Bu tarihî hâdisede, her ne kadar, açık olarak herhangi bir şehir adı tasrih edilmemekte ise de, ifadeden, şehirlerde yaşayanlar arasında, Türk göçebe halklarının da mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Orhun âbidelerinde, def'atle orman taraf ve tavsiye edilmektedir. Türkün oturma ve yerleşme sahası olarak hep orman gösterilmektedir. *Yazı* yani *Ob*'da yerleşmekten kaçınılması şiddetle tavsiye edilmektedir. Böyle bir zihniyetle kurulan devlet idaresinde, tabiidir ki, bizim bugünkü siyasî vahdeti temsil ve idare merkezini teşkil eden payitaht, olsa olsa, ormanlık bir yer ola-

bilirdi. Gerçekten de *Tukiya* devleti toponymie'si nomenklâtüründe, böyle bir merkez rolünü *Otüken yış* = yani Ötüken ormanlarının oynamış olması, bu yer adındaki *yış* kelimesinin de, bir taraftan Türk halkları arasında mukaddes bir mefhum olarak yerleşmesine, bir taraftan da Orta Asya devleti kuruluşunda mihver rolü oynamasına vesile olmuştur. Bugün Siberyada yaşayan ve *Orman* mefhumunu kendisine ad edinen *Tuba*, *Agaçeri*, *Yış kişi* adlı Türk kabileleri, işbu devrin birer canlı hatıralarıdır.

Meratibe göre: kabile reisinin, hanın, ilbeyinin ve nihayet hakanın bulunduğu yer veya merkez, çok eski tarihlerdenberi, Türk toponimisi nomenklâtüründe, en mühim noktayı teşkil etmiştir. Şu kadar ki, XI. asır Türk filologlarından Kaşgarlı Mahmud vücade getirdiği cihan haritasına, dünya mihverü olarak, kendi hanının oturduğu şehri kabul etmiş ve kürre-i arzı buna göre tâyine uğraşmıştır. Bu kadar ehemmiyet kesbeden payitaht mefhumu, tabiidir ki, yerleşik ve göçebe halklar da, yer adları istilahlarında, başka başka kelime ve istilahlarla tesbit edilmiştir.

Nisbeten daha muahhar devirlerde, hatta Orhun devletinin bir asırlık hayatını müteakip, yerine kurulan Uygur devletinde, devlet toponymie'si daha açık bir surette teşekkül etmiştir. Budizm, Manihaizm, Hıristiyanlık vesaire gibi dinler dolaysile, daha geniş bir medeniyet çevresi içersine giren bu Türkler, ister istemez, yeni icablara göre, yeni şehirler kurmaya yahut mevcut şehirlerde yerleşmeğe başlamışlardır. Türk toponymie'sinin geçirmiş olduğu bu tekâmül devresinde, artık, göçebe Türk devletinde hanın işgal ettiği merkez şehirleri yanında, ayrıca, mâbetlerin bulunduğu yerlerde de, yeni yeni şehirler peyda olmuştur. Bundan dolayı da, nomenklâtürümüzdeki payitaht mefhumu her iki tabaka, yâni göçebe ve yerleşik halk beyninde ayarlanmak suretile, teessüs etmiş bir hale getirilmiştir. Bu ayarlanmada her iki tabakanın da hayat görüşüne ve telakkisine mani olmamıştır. Şu kadar ki, yerleşik halkca, hanın bulunduğu ve oturduğu şehir, devlet idaresinin merkezi sayıldığı halde, göçebe halkca bilakis, aynı şehir veyahut merkez, göçebe halkın serbestçe göç yapabileceği bir mintaka olarak telakki edilmiştir. Yerleşiklerin ilk toponymie'sinde bu gibi şehirler *balık* kelimesile yapılmış: *Doğubalık*, *Beşbalık*, *Hanbalık*, *Çanbalık*, *Yañubalık*, *Kozbalık*, *İlibalık* şekillerinde olduğu halde, aynı şehir ve merkezler, göçebe halk tabakasının yer adları nomenklâtüründe, sadece *jurt* tâbiri ile ifade edilmiştir. Bu iki tabaka telakkisini, bu iki tâbir kadar belirtecek diğer müsait bir mefhum tasavvur edemiyorum. Zira, bu iki tâbirin ifade ettiği mâna hem yerleşik ve hem

göçebe Türk halklarının iktisadî, devletî, içtimai, hukukî ve hattâ kültürel durumlarını, bütün varlığı ile ihata etmek kudretindedir. Bundan dolayı da, burada bu iki kelimenin Türk dili bünyesindeki mânaları üzerinde, kısaca durmamız icab etmektedir.

Türk toponymie'si nomenklâtürünün ilk yerleşme ve iskân sembolü olarak ileri sürmüş olduğum birinci *balık* kelimesi, kadim menşei münakaşa edilmeksizin, VIII. asırdan itibaren Türk devlet teşkilâtında 'şehir, kale'; XI. asırda *Arğular*da 'çamur, balçık'; Mecusilerde ve Uygur Türklerinde, 'şato ve şehir' mânalarında olmuştur. Buna mukabil aynı sembol, göçebe Türk halklarında *yurt* kelimesi ile ifade edilmiştir. Yine XI. asır Türk dilcisine göre bu kelimenin o zamanki hakiki mânası: 'yerleşme, iskân mahali' ve bundan doğma, 'vatan' olmuştur. Bugünkü Türk halkları arasında mevcudiyetini aynen muhafaza eden kelime, muhtelif fiil şekilleri ile, kullanılmaktadır. Yerine, ve yerleşmekte olan halkın içtimai durumuna göre, tabii olarak, kelimenin mânasında ufak tefek değişmeler, hasıl olmamış da değildir. Nitekim, *yurt* kelimesi bugünkü Türk halklarının bir çoğunda ve Mogollarda: 'göçebe çadırı, muhtelif cins çadır'; Başkırlarda, Kırgızlarda, Kalmuklarda, 'keçeden yapılmış çadır' gibi eski hakiki mânasile kullanılmaktadır. Buna başlıca sebep, göçebe halk yaşayışı icabı, kolayca yer değiştirme zarureti ile kısa bir müddet zarfında yeni bir mahalde veya hut sahada, ocak kurarak yerleşme ihtiyacına elverişli ve hatta yegâne vasıta *keçe çadırlarının* oluşudur. Bundan dolayı da *yurt* kelimesi, göçebe toponymies'inde yerleşik halkın *şehir* yâni *balık*'ı karşılığı olarak yer almış ve neticede Türk toponymies'inde, yerleşik kavim ve halklar *balçıklılar*; göçebe kavim ve halklar da *keçeliler* olmak üzere, iki tabaka halinde birleştirilmişlerdir. Arap dünyası aynı sisteme malik olmuş ve bunlar da, tıpkı eski Türklerde olduğu gibi, *ahl-al-madar* yâni, '*kerpiçlerde oturanlar = çamurlular* ve *ahl-al-vabar* yâni, '*yünden yapılmış çadırlarda = keçe çadırlarda*' oturanlar, yahut sadece '*keçeliler*' ayrılmışlardır. Bu yüzdendir ki, Çengiziler zamanında, devlet merkezi olan *Karakurum* şehri bir müddet *Pekin* şehri ile beraber *Hanbalık* diye tesmiye edilmiştir. Göçebe halk arasında, ise bu sahanın umum heyetine itlâk olunmak üzere, *Ulağ yurt* denmiştir. Eski bir Türk efsanesine göre, Türk mitolojisi kahramanı olan *Afrasyab*'ın payitahtı sayılan *Kâşğır* şehri, Elbiruni, Hordadbihe göre sadece *yurt* kelimesiyle ifade edilmiştir. Daha sonraları, yerleşik halkca, ülke, memleket, devlet, gibi mânalarda da kullanılan kelime, Türk toponymies'inde *Ügedey*'in ülkesine izafe edilmiştir. Bugün göçebe hayat tarzını yaşatan Kırgız Türklerde *yurt* bütün kuvvetiyle eski topony-

mie nomenklâtüründeki hakikî deęerini, aynen muhafaza etmektedir.

Türk toponymiesi nomonklâtüründeki *balçık* ve *keçe* medeniyetleri izi, XI. asırdan sonra, yeni yeni tarihî ve içtimâî gelişmeler neticesinde yerini, yeni medeniyet izlerine terk etmişlerdir. Türk hayatında bir nevi yerleşik ve göçebe medeniyeti karakteri mahiyetini almış olan önceki telâkkiler, bu yeni devirde, birisinin ortadan kalkması veya erimesi ile, ne gayıp olmuş ne de bertaraf edilmiştir. Bilâkis bu güne kadarki Türk hayatında ve toponymiesinde bariz vaziyetleri ile devam ede gelmiştir. Nitekim XI. asırdan sonra, bundan önceki Türk toponymiesinde mümtaz bir yer tutmuş olan yerleşik halkın *balık*'ı yerini, tedricen eski Hindo-Cermen, İran, Arap vesairenin *Kent*, *Van*, *Abat*, *Hisar*, *Kale*, *Şehrine* terk ederken, göçebe halkın da «*Yurt*» içindeki ihtiyacının genişlemesi üzerine, aynı toponymie nomenklâtürüne, halis Türkçe olan ve 'bir arada göç edenler ve sulh içinde yaşayanlar' mânasında olmak üzere *il*, *el*; 'yazda yaşanan yer', mânasında olmak üzere *yaylak*; 'kışta oturmağa mahsus yer', olmak üzere *kışlak*; eski «*yurt*»un yani «*keçe çadır*»ın ve *köyün* prototipi olan *yal* 'ıal 'âl 'aul 'ağıl 'ail kelimeleri yerleşmeğe muvaffak olmuştur. Türk hayat şartlarından doğan bu çifte nomenklâtür unsurları, hâlâ bugün bile, Türkiye ve Türk dünyası toponymiesinde canlı bir surette yaşamaktadır. Zira, yerleşik Türk halkın hayatındadaki değişmeler, ister iktisadî, ister kültür şartlarına bağlı olsun, büyük bir kültür kalkınmasına vesile teşkil ettiği gibi buna muvazi olarak, göçebe Türkün keçe çadırında da yeni yeni kalkınmalar ve terakkiler zuhur etmiştir. Bu kalkınmalar yine birbirine muvazi olarak Türk toponymiesi nomenklâtüründe, her iki tabakanın ideolojisine uygun bir şekilde bağdaşarak yaşamış ve hâlâ bugün de yaşamaktadır.

